

RAZISKOVALNA NALOGA
DOMAČE OBRTI

KOVAŠTVO V OBČINI
VOJNIK

MENTOR

DUŠAN ŽGAJNER

AVTORJI

GREGA DAJČAR
DEJAN DOBROTINŠEK
URBAN FIDLER
MITJA ŠPES
UROŠ SMERKOLJ
VID ŽGAJNER

OŠ VOJNIK

VOJNIK, APRIL 1999

ZAHVALA

Vsem, ki so nam pri raziskovalnem delu pomagali, pristrčna hvala. Še posebej se za posredovane podatke in gradivo zahvaljujemo gospodu Francu Nagliču, gospodu Otonu Samcu, gospe Ani Brodej, gospodu Antonu Lipovšku, gospodu Ivanu Lužerju, gospe Anici Kresnik, gospe Štefki Blazinšek, gospe Amaliji Kožuh in gospe Miri Šeško.

VSEBINA

- I. POVZETEK
- II. UVOD
 - II.1. Uvod
 - II.2. Namen naloge
 - II.3. Metode dela
- III. ZGODOVINA OBRTI
 - III.1. Domača obrt
 - III.2. Razvoj domače obrti na Slovenskem
- IV. KOVAŠKA OBRT
 - IV.1. Uvod v kovaštvo
 - IV.2. Kaj je kovaštvo
 - IV.3. Zgodovina kovaštva na Slovenskem
 - IV.4. Železarstvo in kovaštvo v okolici Vojnika
 - IV.5. Vrste kovačev
 - IV.6. Žebjarstvo
 - IV.7. Izobraževanje kovačev
 - IV.8. Življenje kovačev
 - IV.9. Oprema kovaške delavnice
 - IV.10. Razlogi za propad kovaštva
- V. KOVAŠKE DELAVNICE V OBČINI VOJNIK
 - V.1. Vojnik
 - a) Jeklova kovačija
 - b) Doklerjeva kovačija
 - V.2. Arclin
 - a) Potočnikova kovačija

- b) Štigličeva kovačija
- c) Kračunova kovačija
- V.3. Jankova
 - a) Štučekova kovačija
 - b) Lužarjeva kovačija
- V.4. Male Dole
 - a) Vrbičeva kovačija
 - b) Krofličeva kovačija
- V.5. Rove
 - a) Kračunova kovačija
- V.6. Čresnovec
 - a) Blazinškova kovačija
- V.7. Bezovica
 - a) Pušjek ~ Kramerskova kovačija
- V.8. Nova Cerkev
 - a) Štimulakova kovačija
 - b) Struškova kovačija
 - c) Sorževa ~ Samčeva kovačija
- V.9. Lemberg
 - a) Marinškova kovačija
- V.10. Socka
 - a) Ledinek ~ Šeškova kovačija
 - b) Vrečkova kovačija
- V.11. Frankolovo

VI. ZAKLJUČEK

VII. VIRI IN LITERATURA

POVZETEK

Raziskovalna naloga je razdeljena na štiri sklope. V uvodu smo podali namen raziskovalne naloge, metodologijo dela ter cilje, ki smo si jih zastavili na začetku.

Drugo poglavje obsega že znano o zgodovini domače obrti. V nalogi smo želeli obdelati vse obrti v občini Vojnik. Toda že na začetku raziskovalne naloge smo ugotovili, da to ne bo mogoče. Tako smo se odločili, da obdelamo le eno obrt, saj je snov vsake obrti zelo obsežna.

Tretje poglavje je namenjeno kovaški obrti v občini Vojnik. Obdelali smo zgodovino kovaštva, vrste kovačev, opremo kovaških delavnic ter življenje in delo kovačev.

Zadnje poglavje obravnava kovaške delavnice v občini Vojnik. Največ pozornosti smo posvetili Sorževi kovačnici, ki je bila ena najpomembnejših kovačnic na našem območju. Evidentirali smo tudi ostale v glavnem kmečke kovačije.

UVOD

II.1. UVOD

Že lani smo se navdušili za raziskovalno nalogo, v kateri smo obdelali mlinsko obrt. Ob tem smo se naučili veliko novega. Tako odločitev za novo raziskovalno nalogo ni bila težka. Med množico obrti smo se hitro odločili za kovaštvo in nastajati je začel drugi del zbirke o obrteh v občini Vojnik. Že sedaj razmišljamo, katera obrt bo prihodnje leto predstavljala tretji del zbirke.

II.2. NAMEN RAZISKOVALNE NALOGE

Večkrat smo občudovali čudovito ročno izdelane kovane izdelke. Zbirali smo staro orodje, občudovali stare okenske mreže, ograje in druge umetniško izdelane kovane izdelke. Vse bolj smo si želeli spoznati, kako so takšni izdelki nastajali in kdo so bili ljudje, ki so s svojim ustvarjalnim delom popestrili našo kulturno dediščino. Postavili smo si hipotezo, da je bila kovaška obrt na območju naše občine močno razširjena, da so bili kovači izredno spretni rokodelci včasih tudi umetniki in da je kovinska industrija v povojnem času še pospešila zaton kovaštva. Hipotezo smo na terenu hitro potrdili. Še živeči kovači in ljudje so nam povedali mnogo zanimivega o kovaštvu in vzrokih za propad te obrti. Veseli smo, da nam je uspelo zapisati to malo, kar ljudski spomin o kovačih še pomni. O času, ki hitro beži v pozabo in o ljudeh, ki so bili del te zgodovine.

II. METODE DELA

Za začetek smo obiskali šolsko knjižnico nato pa še Osrednjo knjižnico v Celju. Iz literature smo dobili samo splošne podatke o zgodovini kovaštva. Vojnik z okolico ni izrazito železarsko in kovaško področje, zato je v literaturi malo podatkov. Nadaljnji korak je bilo terensko delo. Obiskali smo še živeče kovače in domačije, kjer so bile kovačije. Zbrane podatke, fotografije in drugo gradivo smo obdelali in predstavili v raziskovalni nalogi.

Zgodovina obrti

III.1. DOMAČA OBRT

Pojem domače obrti se je pojavil v drugi polovici 19. stoletja. Označuje domačo dejavnost oziroma hišno industrijo. Gre večidel za kmetovo postransko ali dopolnilno dejavnost oziroma za izdelovanje različnih uporabnih predmetov predvsem na podeželju.

Danes pa pod pojmom domače obrti razumemo dejavnosti ali pa predmete, ki jih ljudje izdelujejo na svojih domovih in v domačih delavnicah. Izdelki so lahko namenjeni za lastno uporabo in za prodajo.

Domača obrt ali rokodelstvo je razvito že stoletja, saj ga navajajo že viri iz konca srednjega veka. Razvilo se je predvsem v krajih, kjer kmetovanje ni prineslo dovolj zaslužka ter med revnejšim prebivalstvom in je tako vedno predstavljajo dodaten vir zaslužka.

Poleg izdelovanja »suhe robe« oziroma lesnih izdelkov se je v raznih slovenskih krajih že zelo kmalu razvilo lončarstvo, predilstvo, tkalstvo in suknarstvo, slamnikarstvo, pletarstvo, kasneje pa tudi krtačarstvo in glavnikarstvo, kovaštvo in kolarstvo, medicarstvo in svečarstvo ter razne dejavnosti vezane na prehrambene izdelke, kot so medenjaki ali okrašeni kruhki.

K razvoju domače obrti proti koncu 19. in na začetku 20. stoletja je mnogo pripomoglo tudi ustanavljanje ustreznih šol ter zadrug. Svoje pa je prinesla tudi zakonodaja, ki je izdelke domače obrti odvezala vseh davščin in dajatev. Vendar pa se je »zlata doba« domače obrti nehala kmalu po drugi svetovni vojni. Svoje je prinesla industrializacija, pa tudi razumevanje domače obrti kot neke reprezentančne dejavnosti, ki izdeluje bolj spominke in darila kot pa uporabne predmete.

Domača obrt ni le pomemben del kulturne dediščine, pač pa je pomembna tudi za sedanjost in prihodnost. Preteklost nam daje znanje, izkušnje in modele, po katerih lahko ustvarjamo nove in nove oblike. Te pa nam pomagajo ohranjati našo identiteto in prostor v svetovni družbi. Po izdelkih domače obrti so nas že poznali v preteklosti. Prav je, da nas poznajo tudi sedaj in v prihodnje.

Poleg tega pa nam domača obrt v današnjem modernem svetu ohranja izročilo ročnega dela in nas uči spoštovati izdelke lastnih rok in spretnosti. Ta pa daje rokodelstvu ponovno pravo vrednost.

Med panoge domače obrti spada tudi mlinarstvo, ki smo ga obdelali v lanski raziskovalni nalogi. Predvsem kmečki mlini spadajo med tipične predstavnike domače obrti, saj so mleli le občasno in so predstavljali dopolnilno kmečko dejavnost.

Med zelo pomembne oblike domače obrti spadajo še kmečke kovačije. Na podeželju so bile nepogrešljive. Najdemo jih v skoraj vsaki vasi. V vsakdanjem življenju kmetov so bili kovaški izdelki nenadomestljivi. V raziskovalni nalogi smo se odločili raziskati vlogo kmečkih kovačij v našem okolju. (Janez Bogataj: Domače obrti na Slovenskem, str. 3 – 5)

III.2. RAZVOJ DOMAČE OBRTI NA SLOVENSKEM

Arheološke najdbe dokazujejo, da so se že ob naselitvi naši predniki ukvarjali z obrtni za lastne potrebe. V grobovih naših prednikov so našli ostanke tankega platna, kovaške, lončarske izdelke, veliko izdelkov pa je narejenih iz lesa. Tudi pri izdelovanju zahtevnejših predmetov, je že v zgodnejših letih prihajalo do specializacije, če uporabimo današnjo tehnologijo do nekakšnega servisa. Taki izdelki so bili kovačevi in livarjevi. V srednjem veku so se začele razvijati posamezne obrti in stroke. To je bilo povezano na razvoj mest in trgov. Mesto naj bi bilo sestavljeno iz trgovin in obrtnih delavnic. V 14. stoletju so se obrtniki začeli združevati v cehe. Namen cehov je bil zaščititi kupce in nadzor kakovosti. Vse to je povzročilo hiter razvoj obrti in uveljavljanje novih. Tukaj je kmečko prebivalstvo neenakovredno in z močnejšimi obrtniki ni moglo konkurirati. Kmetje pa so izdelovali izdelke za domače potrebe, za zamenjavo ali za prodajo. Cena kmetov je bila dostopnejša, zato so cehi omejili ali celo prepovedali prodajo teh izdelkov. V naših krajih so omejili prodajo na podeželju, saj so kmetje v velikih količinah izdelovali predmete, za porabo na polju in v kuhinji. V okolici Ribnice se jih je prijelo ime »suha roba«. Omejili so tudi lončarstvo, pletarstvo, tkalstvo in suknjarstvo. V 15. stoletju so v Ribnici dobili dovoljenje za prosto trgovanje. Ponekod je isto obrt opravljala cela družina ali cela vas. Domače obrti so šle iz roda v rod in so imeli kmetje surovine že pri roki. To velja predvsem za lončarstvo, žebjarstvo itd. S priseljevanjem so se uveljavili tudi čipkarstvo in slamnikarstvo. Čipkarstvo je prišlo iz

Holandije prek Česke v Idrijo, ki so ga namerno širili, da bi rudarskim družinam omogočili dodaten vir zaslužka. Proizvodnja slamnikarstva se je širila med kmeti. Najprej so izdelovali z domačo slamo, kasneje pa z uvoženimi pleteninami. Tovarne, ki so se ukvarjale s slamnikarstvom, so na pol izdelane izdelke dajali kmetom, ki so jih dokončali in jih nesli v tovarno in nekaj zaslužili.

V praksi so se razvijali načini dela, in sicer:

- proizvod in surovine so bile last tovarnarja, delavec je dobil plačano le delo;
- domači obrtnik je moral kupiti material. Delal je na svoj riziko, odpadek je bil njegovo breme;
- tretji model pa je bil, da je industrija prevzemala za odmerjeno kupno ceno že gotove izdelke, narejene na domu;

Delo na domu se je razlikovalo od domače obrti v ožjem pomenu. Ta sistem je deloval tako dolgo, dokler je bilo delo cenejše kot v delavnicah. V tem obdobju se je zelo razvil založniški sistem. Založnik je kmetu dal material in vzorec in to dobil zelo poceni. Ta založniški sistem je bil značilen predvsem za čipkarstvo, žebjarstvo, sitarstvo in slamnikarstvo. Leta 1859 so na Avstroogerskem sprejeli prvi obrtni zakon. Ukinili so cehe in jih razdelili na skupine. Te skupine so: kmetijstvo, gozdna proizvodnja ter njihove postranske obrti.

Iz tega je razvidno, da so šteli med domače obrti poleg platnarstva, suknjarstva, sitarstva, žimarstva tudi izdelavo kocev (slabših volnenih odej), prešitih odej, domačih preprog, izdelovanje rut, jopičev, nogavic, pletenih copat, slamnatih kit, vseh vrst lesenih predmetov itd. Na Štajerskem pa so ta opravila poimenovali postranska opravila, kot so izdelovanje vina, sušenje sadja, žganjekuho, izdelovanje bučnega olja, mlekarstvo, izdelovanje cokel itd. Med domače obrti sodi tudi pridelovanje industrijskih rastlin za domače potrebe ali za prodajo na prostem trgu. Med leti 1859 in 1883 je na področju domače obrti nastala velika kriza, saj so prihajali izdelki iz tujine. Ljudje so opustili svojo nošo in se začeli oblačiti po modi. Seveda pa domača obrt ni izumrla, saj so jo posamezniki ohranjali. Do poseganja po modnih novostih so bili kritični. Tako beremo v zapisu, ki je nastal leta 1903. Žene so se začele oblačiti po modi in opuščati narodno nošo. Začeli so se uveljavljati obrtniki, ki so opravljali dela, ki so jim bila naročena.

Pomembna sestavina razvoja domače obrti na Slovenskem je bilo tudi izobraževanje. Že v preteklem stoletju so se močno zavedali njegovega pomena, če so hoteli dvigniti splošno raven kakovosti in tudi posodobiti tehnološki proces.

Že v drugo polovico 18. stoletja segajo prva pričevanja o zavedanju pomena izobraževanja kot glavnega temelja za razvoj in obstoj domače obrti. Dandanes učiteljev posameznih panog sploh nimamo.

Izobraževanje se je začelo razvijati najprej za posamezne panoge domače obrti, in sicer nekako od druge polovice 19. stoletja dalje. Za področje slamnikarske domače obrti, ki je bila najbolj razvita na območju Mengša, Domžal in Kamnika, so doseljeni tirolski industrialci izdajali razne brošure in prirejali strokovne tečaje. Na njih so pletarje učili novih načinov pletarske tehnike, jih seznanjali s predelavo surovin in predelavo slame, pridelane doma. Tudi na področju čipkarstva je bilo treba začeti z izobraževanjem, zato je Trgovinsko ministrstvo na Dunaju leta 1876 ustanovilo Nadzorni komite s čipkarskim tečajem v Idriji. Glavni namen tega ukrepa je bil, da čipkarice s šolanjem dobijo vso potrebno strokovno podlago in znanje. Pri tem je bilo zanimivo, da so se trgovci in prekupčevalci s čipkami zbali konkurence in so čipkarice s protipropagando odvrčali od tečaja. Zato je prvi tečaj moral prenehati z delom. Vendar so bile potrebe po kakovostnih čipkah le velike in v Idriji so že leta 1876 ustanovili prvo čipkarsko šolo. Navdušenje je bilo tolikšno, da so organizirali številne čipkarske tečaje po drugih krajih. Ti tečaji so bili tako dobro obiskani, da so pozneje prerasli v šole. Tako so ustanovili čipkarske šole v Soči (1884), na Otlici (1885), v Čepovanu (1891), Cerknem in Horjulu (1900), Velikem Dolu na Krasu (1903), Žireh (1906) in v Železnikih (1907). Idrijska čipkarska šola je torej prva šola in s tem prvi izobraževalni proces na področju domače obrti na Slovenskem.

Leta 1888 so v Ljubljani ustanovili Državno obrtno šolo. Na začetku sta bili to dve strokovni šoli, in sicer za lesno industrijo ter za umetno vezenje in šivanje čipk. V naslednjih letih je šola razvila številne oddelke (npr. oddelek za pletenje košaric in vrbarstvo, oddelek za pletenje, oddelek za figuralno plastiko itd.). S posebnim odlokom se je šola leta 1900 preimenovala v Umetno obrtno strokovno šolo, kasneje pa v Tehniško šolo, ki je vključevala tudi posamezna znanja s področja

domačih obrti. Šolski pouk sprva ni bil najbolj naravnan v bistvo svoje naloge in je pogosto vsiljeval panogam domače obrti izumetničene, po konceptiji in kompoziciji tuje modele in šablone.

Šele od dvajsetih let našega stoletja dalje so začeli na področju domače obrti za potrebe izobraževanja zbirati in preučevati predvsem tudi lastno dediščino ter jo vrednotiti in razvijati. Ta proces se je nadaljeval še nekaj let po vojni, potem pa so stvari povsem zamrle ali se preusmerile. Po vojni se je sicer nekaj govorilo, da je potrebno tudi domačo obrt prilagoditi novim surovinam in tehnologijam, izpopolniti načine izdelovanja in doseči čim bolj dovršen slog, in sicer s pomočjo splošne in strokovne izobrazbe ljudi, ki se ukvarjajo z domačo obrtjo, ter ustvariti take šole, ki bodo omogočale nadaljnji razvoj domače obrti. Pri tem naj bi domača obrt ohranila svoj narodni značaj, vse sestavine svoje izvirnosti in pristnosti.

Težnje po izobraževanju v domači obrti so seveda starejše od teh, ki smo jih zgoščeno predstavili od druge polovice 18. stoletja dalje. Posamezni poskusi so bili že v srednjem veku, tečaji in izobraževalni ciklusi pa so se še zlasti pomnožili od 18. stoletja dalje, kar je bilo povezano tudi s splošnimi gospodarskimi težnjami takratne družbe. Po drugi svetovni vojni so začele posamezne panoge domače obrti naglo propadati. Upadlo je število izdelovalcev, vendar pa vse do danes ne toliko, da ne bi imeli zastopanih skoraj vseh panog, kot smo jih poznali v predvojnem obdobju. Pri mnogih panogah je obseg izdelovanja resda povsem zamrl, toda zadnji poznavalci teh tehnoloških procesov so še vedno "med živimi". Zato zadnja leta poudarjamo velik pomen prenašanja njihovih znanj. Obdobje po drugi svetovni vojni je bilo domači obrti vse prej kot naklonjeno. Že nove davčne uredbe leta 1949 sploh niso poznale pojma domačega obrtnika. Eden izmed bistvenih vzrokov propada domače obrti po drugi svetovni vojni so bile prav davčne ugodnosti, ki za pospeševanje domače obrti sploh niso imele pomena.

Marca 1946 je bil v Ljubljani ustanovljen Državni prodajni zavod za domačo in umetno obrt, ki se je pozneje preimenoval v Trgovsko podjetje za domačo in umetno obrt "DOM". Ustanovljeno je bilo z namenom, da skrbi za ohranjanje in pospeševanje domače in umetne obrti kot dela drobnega gospodarstva predvsem v Sloveniji, deloma pa tudi v Jugoslaviji. Poleg DOM-a so začeli domačo obrt razvijati tudi v

nekaterih zadrugah in trgovskih podjetjih. Vse to je bilo preveč povezano s trgovanjem in prodajo, manj pa so skrbeli za vzgojo in izobraževanje. Prav nič niso naredili na področju evidentiranja na terenu in predvsem dokumentacije. Tudi izobrazbena struktura tistih, ki naj bi raziskovalno in načrtovalsko skrbeli za to področje, ni bila ustrezna.

V novem obdobju povojnega razvoja domače obrti nastane leta 1969 Zveza obrtnih združenj Slovenije, pri kateri deluje odbor za domačo in umetno obrt. Pomemben korak k sistematičnemu in organiziranemu ohranjanju domače obrti pomeni tudi pobuda Gospodarske zbornice Slovenije in njenega odbora za domačo in umetno obrt, da se leta 1977 organizira prva razstava domače in umetne obrti v Slovenj Gradcu. Ugotovili so, da potrebujeta domača in umetna obrt prireditel, na kateri se bosta dostojno predstavili in na kateri bodo hkrati ustvarjeni tudi boljši pogoji za njun razvoj. Tako se je do leta 1988 zvrstilo v Slovenj Gradcu že sedem razstav, ki jih je pogosto popestrila tudi udeležba izdelovalcev domače obrti z drugih področij nekdanje Jugoslavije in iz tujine. Na razstavah podeljujejo posameznim izdelovalcem domače obrti nazive mojstrov, njihovim izdelkom pa znake kakovosti. Leta 1985 je bil v Sloveniji sprejet tudi družbeni dogovor o pospeševanju in razvijanju domače in umetne obrti.

Slovenska domača obrt zadnja leta uspešno nastopa na najrazličnejših razstavah v tujini, o posameznih področjih in panogah potekajo raziskovalne naloge, iz leta v leto pa se množijo najrazličnejše regionalne razstave izdelkov domače obrti. Ponovno se vnašajo posamezna znanja s področja domače obrti tudi v delo šolskih krožkov, šolskih zadrug, med nosilci obrtnih dejavnosti pa je vse več tudi mladih ljudi. Izdelki domače obrti pridobivajo tako v svetu kot pri nas prav zato na veljavi, ker so del dediščine, ki se je ohranila v današnji čas in predstavljajo dokumente nepretrganega ustvarjalnega procesa, ki je živel iz generacije v generacijo. (Janez Bogataj: Domače obrti na Slovenskem, str. 6 – 18)

Kovaška obrt

IV.1. UVOD V KOVAŠTVO

»Kovačeva kobila in čevljarjeva baba sta vedno bosí«

Ne vemo sicer, koliko resnice je v tem duhovitem slovenskem pregovoru, toda prav gotovo na zanimiv način odslikuje pomen, ki ga je imel kovač kot izjemnež med ostalimi obrtniki in rokodelci. Pri svojem delu je bil kovač vezan na ogenj in znanja, ki so jih obdelovali le posamezniki. Zato je bilo njegovo delo bolj ali manj skrivnostno. V tradicionalni družbi so ga pogosto povezovali z lastnostmi mitičnosti. Kovaštvo sodi med najpomembnejše obrtne panoge na podeželju in tudi v mestih. Sodi med tiste dejavnosti, ki so bile neločljivo povezane s človekovimi potrebami po orodjih, delih za gradnjo stanovanj in opravljanju določenih del.

Kovači so izdelovali poljedelska in druga orodja, kovane dele vozov, orodja za vinogradniška in gozdarska dela, pripomočke in opremo za gradnjo hiš (okenske mreže, vezi, vratni tečaji), zunanjo in notranjo opremo (deli vodnjakov, kovane skrinje, ure) ter najrazličnejše vrste žebeljev, vezi in zagozd. Kovanje žebeljev je povezano s posebno panogo v okviru kovaštva, ki jo imenujemo žebelarstvo. Kot dejavnost zgodnjekapitalističnega železarstva (od konca srednjega veka do 19. stoletja) se je razvijalo zlasti na Gorenjskem (Železniki, Kamna Gorica, Tržič in predvsem Kropa).

Kovačije na podeželju so bile pogosto povezane tudi s kmetijsko dejavnostjo. Tako so imeli kovači manjše kmetije od 2 do 5 hektarov, redili so po dve kravi, kakšno tele, po dva prašiča, zajce in kokoši. Seveda so to povprečni podatki, saj so bila tudi odstopanja in izjemni primeri, ki so imeli tudi po več glav živine ali pa tudi manj. Pri taki obliki kovaštva, ko je šlo za povezanost s kmetijsko usmeritvijo, je prihajalo v družinskih skupnostih do delitve dela. Kovač ~ mojster je skrbel za kovačijo, žena in otroci pa so delali na kmetiji, torej obdelovali polje in skrbeli za živino. V ta dela so bili vključeni tudi kovaški vajenci (če so jih seveda imeli), ki so imeli običajen poselski status, torej so bili hlapci. Značilno za kovaške hlapce je bilo tudi to, da so si po opravljenem pomočniškem izpitu odšli nabirat znanje k več kovaškim mojstrom oziroma v več delavnic. Tako so si nabirali izkušnje za opravljanje zahtevnih kovaških opravil.

IV.2. KAJ JE KOVAŠTVO

Je obrtna dejavnost, ki zajema obdelavo kovin v toplem ali hladnem stanju po načelu gnetenja in zgibanja kosov kovine z udarjanjem in stiskanjem, v širšem pomenu tudi metode preoblikovanja kovin z valjanjem tiskanjem in vlečenjem. Uporabne surovine so razne vrste kovin. (Enciklopedija Slovenije, zvezek 5, str. 341)

V našem okolju je prevladovalo kovaštvo kot obdelava železa v toplem stanju. Kovači so kupovali železne polizdelke v obliki palic, trakov, blokov ali v obliki pločevine. S segrevanjem in kovanjem so nato polizdelek preoblikovali v končni izdelek.

IV.3. ZGODOVINA KOVAŠTVA NA SLOVENSKEM

Kovanje je staro toliko kot posamezne veje metalurgije. Arheološke najdbe dokazujejo, da so se hkrati z odkritjem novih kovin pojavljali tudi izdelki, narejeni s kovanjem. Kot obrt se je kovaštvo pojavilo na podeželju že pred 11. stoletjem. Po 12. stoletju je bilo ena pomembnejših obrti v mestnih naselbinah na Slovenskem. Prvi mestni obrtnik kovaške stroke je znan iz leta 1281. V nekaterih mestih so se kovači povezovali v cehe. V Ljubljani so imeli svoj ceh leta 1431, v Škofji Loki 1475. Kljub cehovski organizaciji v mestih se je kovaška obrt na podeželju ohranila.

V začetku novega veka je razcvet železarstva prinesel velik napredek kovaštva v vseh fazah tehnološkega procesa obdelave kovin. Izkoriščanje vodne energije za pogon mehov in fužinskih kladiv je človeku olajšalo naporno delo. Fužinarsko kovaštvo se je delilo na tri faze:

- pridobivanje kovnega železa in jekla ter njegovo predelavo v manjše kose za obdelavo,
- kovanje v polizdelke (pločevina, palice, žica...),
- kovanje v izdelke (orodje, žebli, splošni kovani izdelki).

Kovači v mestih so dobivali polizdelke iz fužin. Po odpravi cehov so stanovske povezave prešle v rokodelska združenja. Industrializacija je povzročila delitev na obrtniško in industrijsko kovaštvo. Osnovna kriterija delitve sta bila:

- stopnja mehanizacije,
- velikost serije.

Večina postopkov fužinskega kovaštva je bila sredi 19. stoletja zamenjana z valjanjem (Prevalje 1835, Mislinja 1840, Bohinjska Bistrica 1847, Štore in Kokra 1850, Ravne na Koroškem 1853, šele proti koncu stoletja tudi Kropa in Železniki). Pri fužinarskem žebjarstvu je eno cajnarsko kladivo na dan prekovalo 100 – 300 kg železa, kar je zadoščalo za zmogljivosti 5 – 10 ognjišč oz. za delo 25 – 50 žebjarjev.

Do ukinitve višjega rudarskega sodstva (1781) so spadali fužinski žebjarji pod rudarsko zakonodajo in predstavljali močen družbeni sloj. Še sredi 19. stoletja je bilo v Kropi 240, Kamni Gorici 160, Železnikih 300, Bohinju 40, Beli Peči 20, Kamniku 60, v Zagradcu 60, skupaj s tistimi na Muti, v Mežici in Črni na Koroškem nad 1000 žebjarjev. Od cehovskih kovačev jih je bilo 1762 na Kranjskem samo okoli 200.

Žebli so bili najenostavnejši kovaški izdelek, zato se je pri njih najprej začel prehod od toplega na hladno kovanje. Leta 1862 je E. G. Mayer odprl v Dobrunjah tovarno žice in žičnikov in jo 1867 preselil v Ljubljano. KID na Jesenicah je uvedla proizvodnjo žičnikov (1890), kar je povzročilo dokončen propad ročnega žebjarstva. Razvoj novih postopkov obdelovanja kovin je omogočal proizvodnjo novih izdelkov s hladnim preoblikovanjem. Ta tehnologija se uporablja v individualni obrti, obrtnih zadrugah in v velikih industrijskih podjetjih. Znani kraji s kovaško tradicijo na Slovenskem so Zreče, Ravne na Koroškem, Muta, Lovrenc na Pohorju, Batuje, Kropa in Tržič. (Enciklopedija Slovenije, zvezek 5, str. 340-341)

IV.4. ŽELEZARSTVO IN KOVAŠTVO V OKOLICI VOJNIKA

O zgodovini kovaštva na območju Vojnika v srednjem veku vemo zelo malo. Po navedbah šolske kronike naj bi bili v Višnji vasi talili in kovali železo v Blažičevi kovačnici. Stala je na desnem bregu Hudinje ob današnjem Šosterjevem mlinu. Rudo so kopali v Volčjih jamah med Novo Cerkvijo in Šmartnim v Rožni dolini. Iz 13. stoletja izvira še Sorževa kovačnica z mlinom, ki je v srednjem veku pripadala polželanskemu beneficiju.

Železarstvo in kovaštvo je bilo razvito v okolici Vitanja in Socke. Od konca 18. stoletja je delovala v Vitanju tudi majhna fužina. Dovoljenje za njeno postavitev si je izposloval leta 1788 vitanjski

graščak Ivan Mihael Čiček, nato pa je prešla v last Žige Zoisa in njegovih naslednikov, ki so v bližini Vitanja imeli odkope železove rude (siderita). Sredi 19. stoletja je fužina imela dva talilna ognja za železo, en talilni ogenj za jeklo, dve veliki kladivi (»norca«) in enega ali dva ognja za tezanje. Iz pridobljenega železa so kovali kose, srpe in drugo kmetijsko orodje. Preostanek nakopane železove rude so vozili v fužine pri Mislinji. Poleg oglja so za taljenje rude v plavžu uporabljali tudi črni premog, ki so ga kopali na Fužinah ter ob sotočju Hudinje in Hočne. Potem ko so bile zaloge rude okoli leta 1870 izčrpane, je plavž prenehal obratovati, ostala pa je tovarna kos, ki je dobivala surovo železo iz Guštanja (Raven) na Koroškem. Po povodnji leta 1900, ko je odneslo spodnje fužine, se je proizvodnja vedno bolj manjšala in leta 1907 popolnoma prenehala. Takrat so se iz Vitanja odselili še zadnji tuji delavci.

V dvajsetih letih 19. stoletja sta v Socki pri Vitanju postavila železarski obrat Jožef Steinauer iz Donawitza, ki je bil obenem (od 1831) tudi lastnik vitanjske graščine, in Janez Mihael Winkler. V Selcah nad Socko sta odprla rudnik železove rude in grafita. Okoli leta 1843 je bil upravnik Steinauerjevih fužin Aleksander Scönbucher. Leta 1898 je obrat, v katerem je dotlej 30 kovačev izdelovalo kose, kupil židovski podjetnik Münzer. Prejšnje delavce je odpustil in zaposlil svoje. Zaradi zastarelih naprav, še bolj pa zaradi majhnih zalog in slabe kvalitete rude, je tudi ta železarski obrat kmalu nehal delati.

Lastnik posestva je nato postal vitanjski graščak Mulej (Mulley), ki pa proizvodnje ni več obnovil.

Pred prvo svetovno vojno in še posebno med obema vojnoma je imel pomembno gospodarsko vlogo tudi rudnik v Stranicah, šest kilometrov od Vitanja. V rudniku so kopali visokokaloričen metamorfozirani rjavi premog, ki so ga imenovali »štajnkol« (nem. Steinkohl) in je bil še posebno primeren za kovaško obrt. Zato je bil tudi nad rudnikom napis »Kovački ugljen«. Premog so kovači kopali še v okolici Črešnjic. Pogosto so uporabljali tudi lesno oglje, ki so ga kupovali na območju Paškega Kozjaka. Kmetom ki so se ukvarjali z oglarstvom je to pomenilo dodaten vir zaslužka. (Kruh in politika-poglavja iz etnologije Vitanja, str. 136-139)

IV.5. VRSTE KOVAČEV

V kovaški obrti razlikujemo orodne in podkovske kovače, čeprav je bilo največ takih, ki so obvladovali oboje. Poznamo pa tudi specializirane kovače, ki so se ukvarjali s puškarstvom, ključavničarstvom, žebjarstvom, kotlarstvom, stavbnim kovaštvom in kleparstvom.

Orodni kovači so izdelovali poljedeljska orodja, zlasti motike, kopače, sekire, kose, lopate rovnice in druga orodja, ki so jih uporabljali rokodelci, kolarji, krovci in prebivalci posameznih območij. Kmetijskemu orodju so morali spreminjati obliko tudi glede na sestavo obdelovalnih površin, vrsto poljskega dela in podobno. Skoraj vsaka zaključena pokrajinska enota ali skupina vasi na Slovenskem ima še danes svoje oblike poljedeljskih orodij.

Orodni in podkovski kovači so pogosto svojo dejavnost dopolnjevali s kolarji, torej s prav tako specializiranimi mojstri, ki so izdelovali in popravljali vozove, kočije, sani in njihove dele. Okovani deli vozov, kočij in sani so imeli tudi številne okrasne detajle. Zlasti na robovih, in sicer tako, da so jih vtisnili s pomočjo tolkačev. Povrhu vsega pa je imel vsak kovač tudi svoje kovaško znamenje, ki ga je vtisnil v vsak svoj izdelek.

V manjših kovačijah so veliko izvajali posebna naročila, krpali odlomljene dele orodja, podkovali konje, okovali podvozja vozov in platišča koles, izdelovali železno opremo za stavbe, kot so kovinski križi, razne zidne spone in podobno. Razen neposredne prodaje v delavnici so kovači prodajali svoje izdelke na vaških in trških sejnih. Potrebe mesta po tovrstnih izdelkih so bile manjše, za založenost s kovanimi izdelki pa so skrbeli predvsem lastniki raznih trgovin. Drugo je seveda vprašanje t.i. »umetnega kovaštva« in izdelkov, ki so imeli okrasni pomen.

Značilnost kovaške obrti je bila, da se je nadaljevala iz roda v rod, to pa pomeni, da so se sinovi učili v domačih delavnicah. Pogosti so tudi primeri, da so si izbirali zakonskega partnerja (partnerico) v kovaški

družini in si tudi po tej strani zagotovili bodočo usmeritev. Nadaljevanje kovaške obrti je pomenilo stalen in že utečen posel ter s tem tudi zaslužek, obenem pa tudi prevzem delovnih prostorov z vsem orodjem in opremo, kar bi sicer predstavljalo velike, pogosto nedosegljive stroške. Naslednja značilnost kovaške obrti je tudi v tem, da je bil za njeno opravljanje obvezen pomočniški oziroma mojstrski izpit, kar pri mnogih drugih obrteh ni bilo pravilo. Zlasti velja to še za podkovske kovače, saj je bilo podkovanje konj, krav ali volov zahtevno opravilo, ki je pogostokrat presegalo zgolj podkovski »servis«, saj so bili kovači tudi ljudski živinozdravniki in so svetovali lastnikom bolnih živali. Povrhu so tudi pregledovali meso za prodajo, torej so bili mesogledniki.

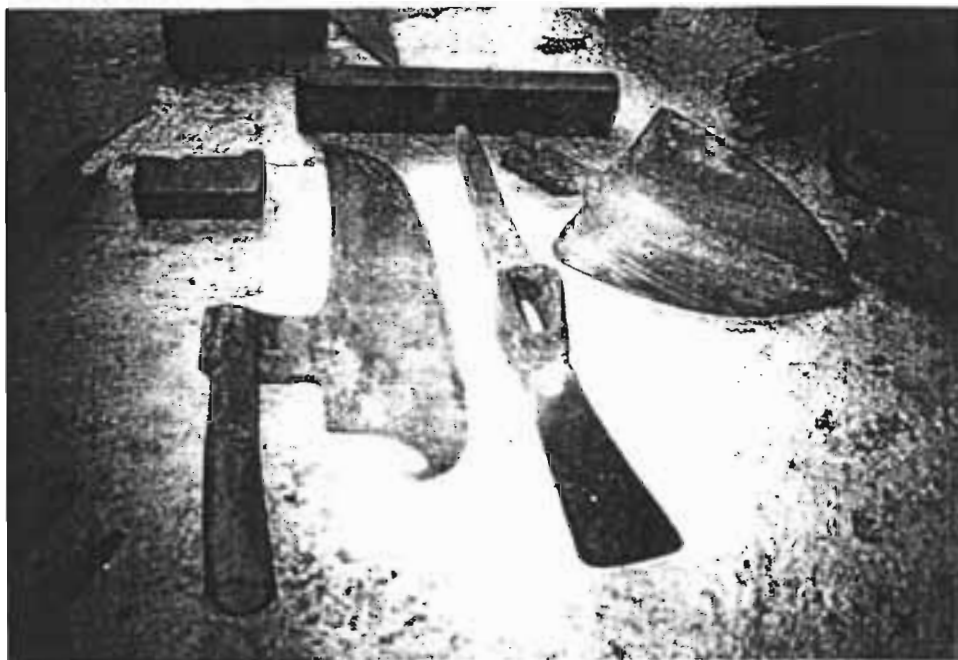
Za pridobitev znanja so bile organizirane posebne podkovske šole, brez njih kovač ni smel opravljati svojega poklica. Posebno znane podkovske šole so bile v Ljubljani, Zagrebu, Mariboru in Gradcu. Podkovski kovači so imeli največ dela ob vseh prometnih poteh. Pogostokrat zasledimo pričevanja, ki so povezana z nekdanjimi kovačijami ob velikih furmanskim gostilnah. Torej so bili to neke vrste »servisi«, tako kot danes avtomobilski servisi in delavnice ob velikih cestnih povezavah. Prav zaradi te kovaške dejavnosti se je podkovska dejavnost pogosto dopolnjevala s kolarstvom, torej specializirano obrtjo, ki je izdelovala in popravljala vozove, kolesa in njihove dele.

Glavno opravilo v kovaški obrti je bilo že od nekdaj žebjarstvo. Žeblje so kovali na Kočevskem, okrog Kamnika v Mekinjah in na Bistrici, v Tržiču, v Bohinju in zlasti v Železnikih.

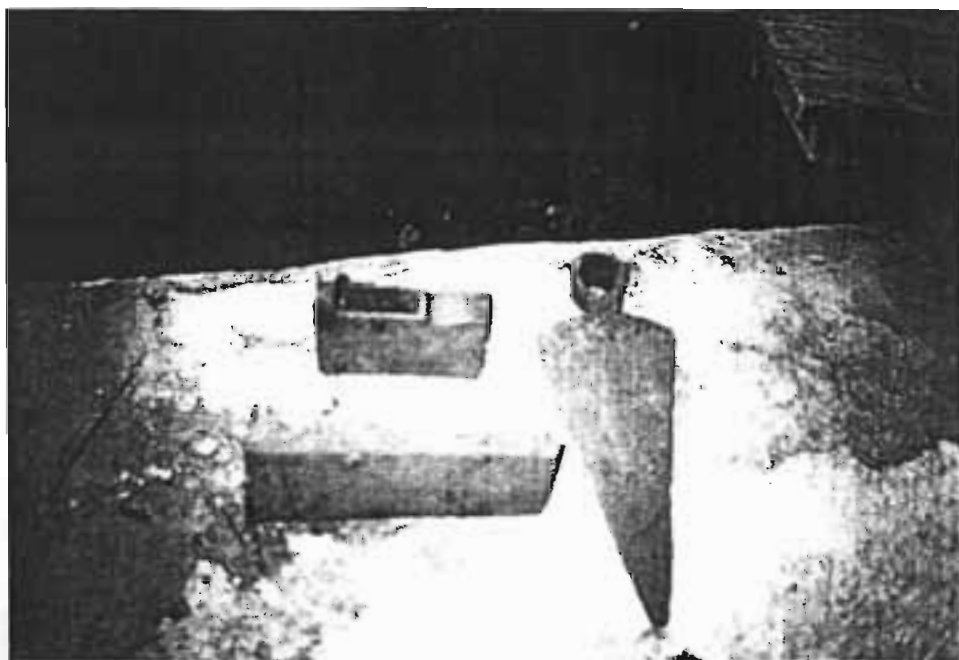
IV.6. ŽEBLJARSTVO

Najbolj znani žebljarski kovaški središči sta bili Kropa in Kamna Gorica. Tukaj in v vseh drugih kovaških središčih so še po letu 1900 kovali kar 127 vrst žebeljev. Lesene kovaške delavnice v Kropi so se imenovale »vigenjci«. V notranjosti so stale ješe, torej kovaška ognjišča s skromno kuhinjo. Tu so si kovači, to pa so bili pogosto vsi družinski člani, kuhali zajtrk in druge obroke, kadar so si jih zaradi izredno skromnih gmotnih razmer lahko privoščili. Po poročilih iz leta 1877 je bilo v Kropi 62, Kamni Gorici 32 in v Železnikih 88 ješ za ročno

kovanje žeblicev. Po uradni statistiki je bilo v letu 1805 v vseh naših žeblicarskih krajih 216 ješ, na katerih naj bi izdelovali tudi po 62000 žeblicev na dan. Po 70. letih preteklega stoletja je začelo domače žeblicarstvo propadati, kar je bilo povezano z vedno večjo konkurenco strojno izdelanih žeblicev. Z izdelovanjem ladij iz železa je začelo propadati tudi ladjedelništvo, ki je gradilo ladje iz lesa in pri tem uporabljalo ročno izdelane kroparske ladijske žeblice. Tako je žeblicarstvo dokončno propadlo, v Kropi pa so ga ohranili le za občasno turistično prikazovanje kot obliko živega muzeja.

Slika 1: Značilni kovaški izdelki

Slika 2: Kovaška polizdelka, sekire in motike

IV.7. IZOBRAŽEVANJE KOVAČEV

Srednjeveški kovači so bili organizirani v cehe, zato je združenje organiziralo tudi izobraževanje kovačev. Sinovi in kovaški vajenci so se obrti učili pri mojstru ali v domači kovačnici, izpit pa so opravljali pri krajevnih rokodelskih zadrugah. Učna doba vajencev je trajala tri leta nato pa so opravljali pomočniški izpit. Običajno je moral izdelati neki kovani izdelek. Po opravljenem izpitu je vajenec postal pomočnik mojstra. Po treh letih je opravil še izpit za mojstra in postal samostojen kovač. Posebej so se opravljali izpiti za orodne in podkovne kovače. Na našem območju so se kovaški izpiti opravljali v Celju, v bivšem hotelu Pošta. Član komisije za orodne kovače je bil tudi gospod Franc Naglič iz Polž. (Ustni vir 1)

V začetku 19. stoletja so že bile ustanovljene obrtne nadaljevalne šole za podkovske kovače. Znale so bile podkovske šole v Ljubljani, Zagrebu in Gradcu. Deželno podkovsko šolo na Poljanah v Ljubljani je ustanovila leta 1848 Kranjska kmetijska družba. Vodil jo je Janez Bleiweis, ki je napisal učbenik za podkovstvo. Po letu 1873 je bila po oblastvenem odloku podkovska šola obvezna za vse kovače. Brez diplome ni smel nihče opravljati podkovskih storitev. Šola je delovala do ukinitve leta 1962. (Enciklopedija Slovenije, zvezek 5, str. 341)

Slika 3: prikazuje kovaško učno spričevalo: Enciklopedija Slovenije, zvezek 5, stran 341.

Slika 3

IV.8. ŽIVLJENJE KOVAČEV

Življenje kovačev je bilo težko in naporno. Že prej smo omenili dejstvo, da je bilo kovaštvo redko kdaj popolnoma samostojna obrt. Večina kovačev se je poleg kovaštva ukvarjala tudi s kmetijstvom. Pri delu so mu pomagali žena in otroci. Pri večjih kmečkih opravilih so pomagali tudi kovaški vajenci.

Z delom v kovaški delavnici so pričeli zgodaj zjutraj med četrto in peto uro. Delavnik kovača je trajal od 12 do 16 ur. Točno določenega delavnika ni bilo, delali so tako dolgo, da je bilo delo končano. Kadar je bilo veliko naročil, so delali tudi do 23. ure. Veliko dela je bilo spomladi, ko so izdelovali kmetijsko orodje. V jeseni pa so izdelovali orodja za delo v gozdu. (Ustni vir 1)

IV.9. OPREMA KOVAŠKE DELAVNICE

Kovaške delavnice so bile samostojne stavbe, včasih pa tudi v sklopu stanovanjske hiše ali v sklopu gospodarskega poslopja. Zgrajene so bile iz različnih gradiv. Najpogostejše lesene, delno zidane in lesene le redkeje iz kamna ali opeke. Marsikje je bilo zidano samo ognjišče in dimnik.

Najpogostejše so bile kovačnice enoprostorske stavbe, če so bile postavljene samostojno. Oprema kovačnice je bila odvisna od usmeritve kovača. Orodni kovači so svoje kovačije postavljali ob vodi, ki je zagotavljala pogon vodnega kladiva »repača ali norca«. Kladivo je omogočalo obdelovanje večjih kosov železa in izdelovanje večjih kosov orodja (kladiva, krampi, sekire). Podkovni in vozovni kovači niso bili tako odvisni od vodnega pogona, zato takšne kovačnice niso potrebovale vodnega kladiva. Postavljene so bile lahko kjerkoli: po vaseh, v trgih ob prometnih poteh ali ob furmanskim gostilnam.

Med osnovno opremo kovačnice spada: kovaško ognjišče, kovaški meh, dvoje kovaških nakoval (sl. 7), različne vrste prijemal in klešč (sl. 10), ročnih kladiv, prebijačev, nastavkov merilnih pripomočkov, primež, pile, vrtalni stroj, oblikovalne ploščice, svedri in brusni kamen (sl. 11). Orodni kovači so potrebovali tudi vodno kladivo in brus za brušenje orodja.

Kovaško ognjišče

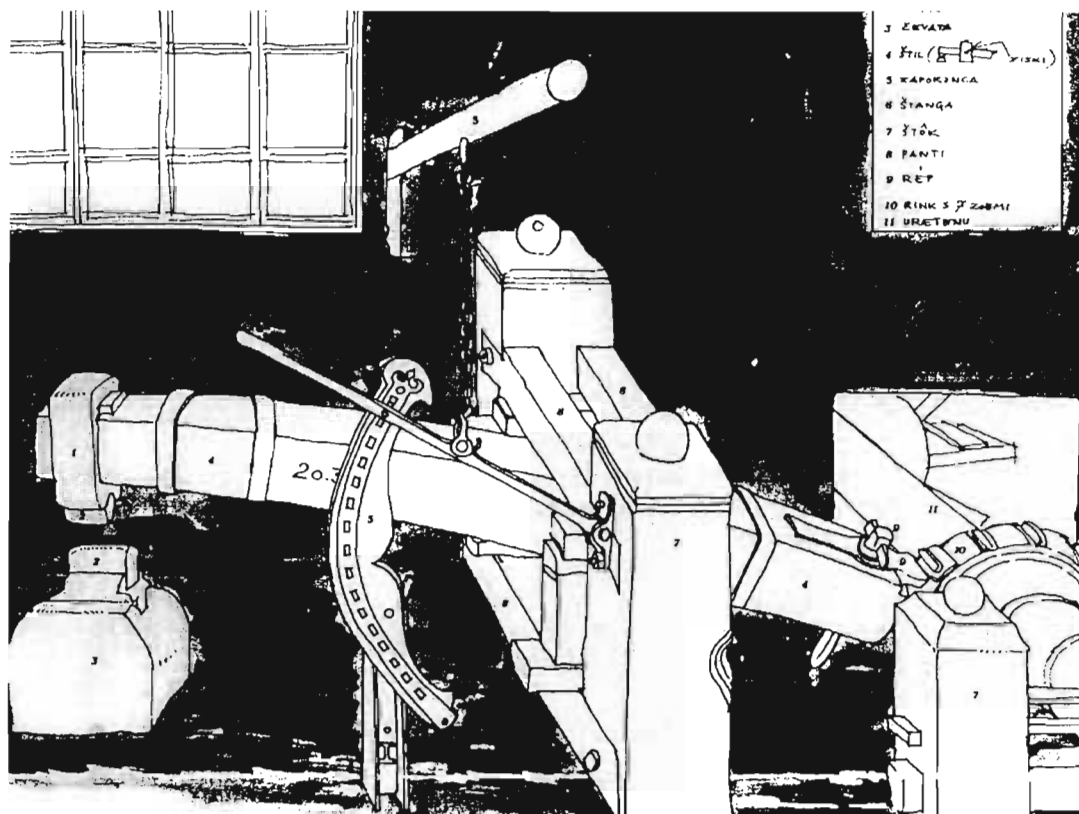
Vsaka kovaška delavnica je imela običajno eno kovaško ognjišče, na katerem so grela posamezne kose železa. To delo so običajno opravljali kovaški vajenci. Zato so vstajali eno uro prej. V tem času so morali zakuriti ogenj in segreti železo. Nato so poklicali kovaškega mojstra, da je lahko pričel z delom. Pri večjih kovaških delavnicah so lahko imeli tudi več ognjišč (sl. 6). Sorževa kovačnica je imela tako dve ognjišči in dva zidana dimnika. (Ustni vir 1)

Kovaško vodno kladivo - »repač«

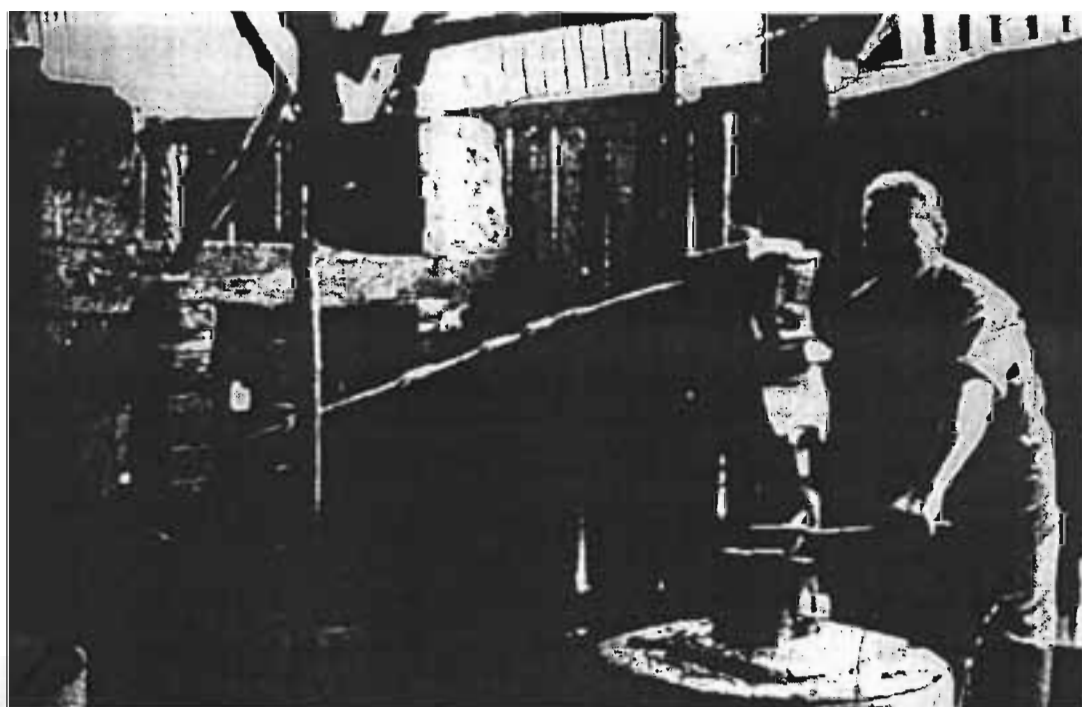
Kovaško kladivo je predstavljalo glavno orodje kovača. Uporabljali so ga v glavnem orodni kovači za izdelavo različnih orodij (sl. 4 in 5). Poganjalo ga je eno mlinsko kolo. Gibanje se je preko vzvoda prenašalo na glavo kladiva, v katero so lahko vpeli različna obdelovalna orodja. Podstavek vodnega kladiva je bil vgrajen v hrastovo deblo, ki je bilo zakopano dva metra v zemljo. Kladivo je povzročalo velik hrup in se ga je slišalo daleč po okoliških vaseh, celo do Frankolovega. (Ustni vir 1)

Kovaški meh

Ogrodje kovaškega meha je bilo izdelano iz lesa in železa, prevlečeno z usnjem. Lahko je bil hruškaste ali valjaste oblike. (slika 8, 9). Poganjali so ga lahko ročno s protiutežjo ali na vodni pogon. S pomočjo meha so na ognjišče vpihovali zrak, da so razgrela kovaški premog in razžarila železo. Izdelava vsakega izdelka je bila razdeljena v več faz, zato so železo večkrat ponovno grela. Za izdelavo sekire so postopek ponovili desetkrat.

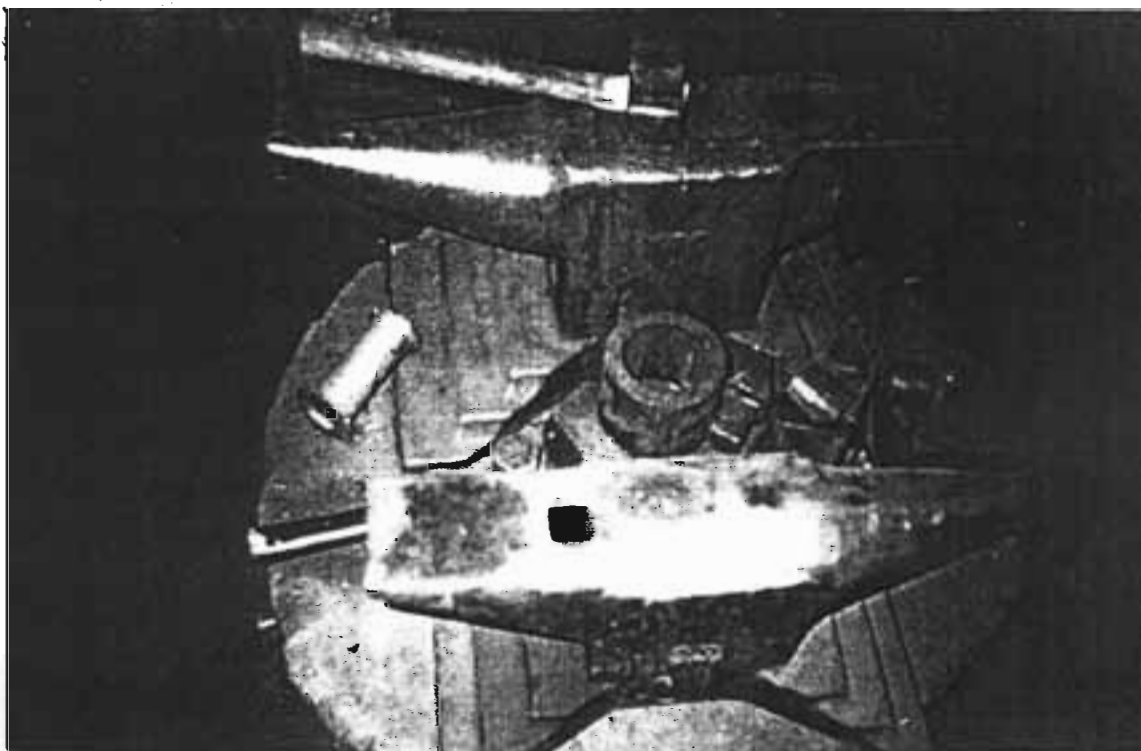
Slika 4: Risba kovaškega kladiva na vodni pogon

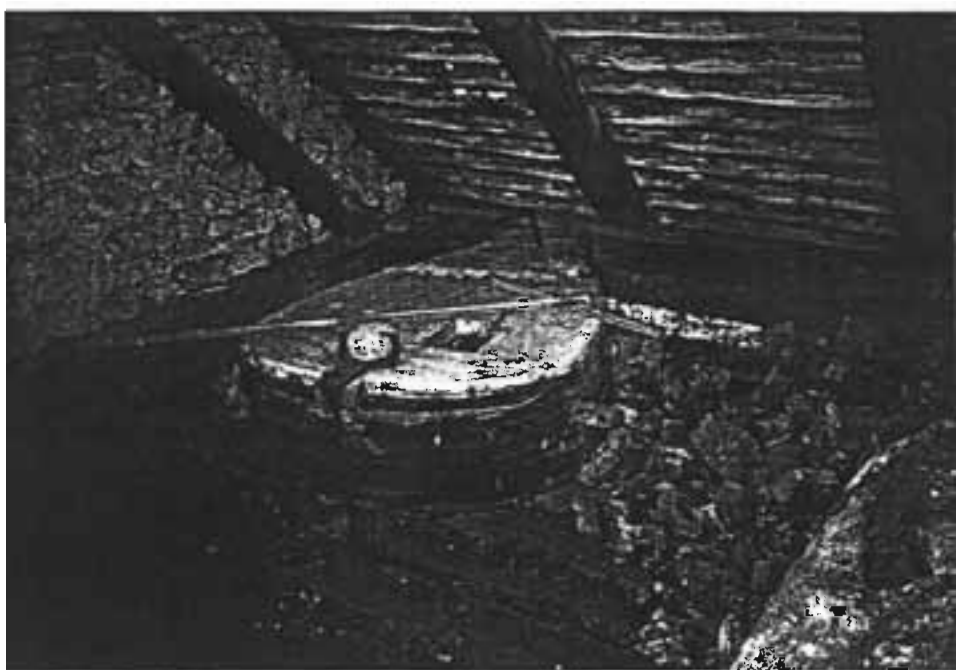
Slika 5: Vodno kladivo v Sorževi kovačnici

Slika 6: Kovaško ognjišče

Slika 7: Kovaški nakovali »ampusa«

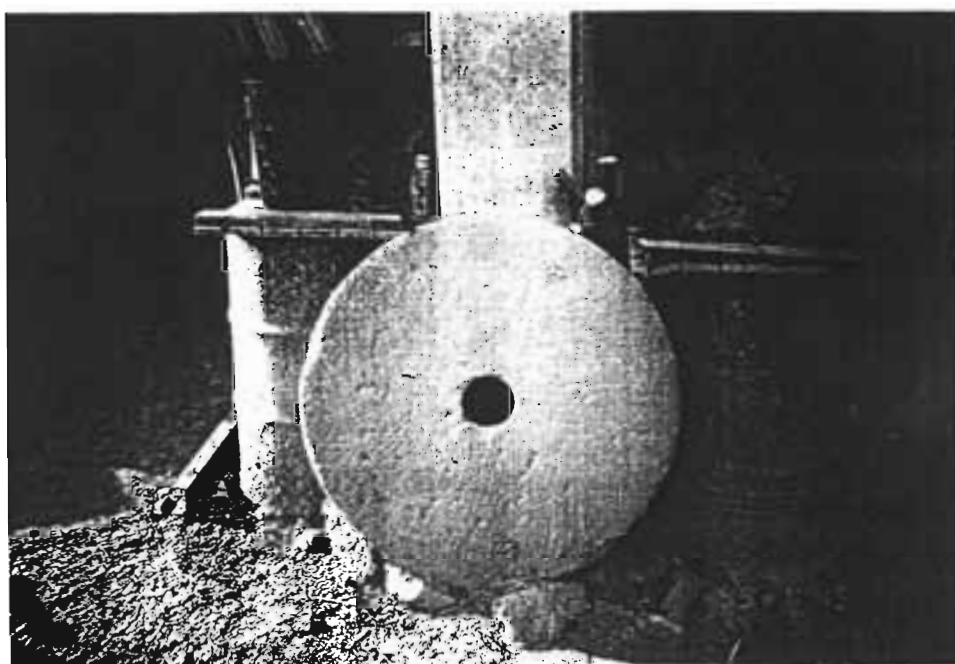

Slika 8: Kovaški meh hruškaste oblike

Slika 9: Kovaški meh
valjaste oblike

Slika 10: Kovaška orodja
(na sliki so razne vrste
klešč in prijemal)

Slika 11: Brusni kamen je imel premer 2 metra in se je izrabil v enem letu. Kamne so izdelovali v kamnolomu blizu Rogatca.

IV.10. RAZLOGI ZA PROPAD KOVAŠTVA

Med vojnama in deloma še po vojni so kovači še izdelovali poljedelsko orodje (pluge, brane, motike, rovnice, sekire, krampe) in okovje za vozove (parizarji, t.i. tajseljni, ropotači, ročni vozički, kočije, zapravlživčki). Posodabljali so delavnice, npr. z napravami za avtogeno varjenje, obiskovali tečaje, v katerih so se seznanjali z novimi tehnološkimi postopki. V Dravski Banovini je bilo leta 1937 1447 kovačev. Po 2. svetovni vojni so kovači le še popravljali stare parizarje. Razmah mehanizacije v 60. letih je usodno vplival na kovaško obrt. Vozove s konji so nadomestili traktorji s prikolicami. Pluge, brane, osipalke so zamenjali različni traktorski priključki. Precej se je zmanjšalo število konj. Podkovni in vozovni kovači so opuščali obrt. Mlajši kovači so se preusmerili v različne mehanične poklice, spretnejši so se odločili za umetno kovaštvo. Ti izdelujejo med drugim okenske mreže, balkonske ograje, svečnike, okovje za vrata.

V Sloveniji je leta 1989 bilo 91 lastnikov kovaških delavnic, od tega so bili štirje podkovski. V tekmi z industrijo so začeli izdelovati različno orodje iz kakovostnega jekla. Orodno kovaštvo na Muti je preraslo v industrijo motornega orodja. Tudi tovarna orodja Unior v Zrečah se je razvila iz tradicije orodnega kovaštva. (Enciklopedija Slovenije, zvezek 5, str. 341)

Kovaške delavnice v občini Vojnik

Zaradi hitre industrializacije je kovaška obrt tudi na območju Vojnika hitro propadla. To se je zgodilo takoj po drugi svetovni vojni. Zadnji kovači so obrt opustili v letih od 1950 do 1970. Ostankov kovaških delavnic skoraj ni več. Obstaja le še nekaj opuščenih kovaških delavnic (Čresnovec, Selce), vse ostale pa so pred časom odstranili.

V.1. VOJNIK

V samem Vojniku se omenjata dva kovača:

a) Jeklova kovačija

Je bila v stavbi na vogalu med današnjo mesnico Prekoršek in kulturnim domom v Vojniku. Ignac Jekl je opravljal vsa kovaška dela, podkoval pa je tudi konje. Kovačnica je bila v spodnjih prostorih stanovanjske hiše (slika 12). Delal je do smrti leta 1943. (Ustni vir 6)

b) Doklerjeva kovačija

V trgu Vojnika je imel kovačijo Viktor Dokler. Ni nam uspelo izvedeti, ali je kovaška delavnica tu obstajala že pred njegovim prihodom. Kovaška delavnica je bila na dvorišču stanovanjske hiše, ki stoji med trgovino Zotl in pošto v Vojniku (slika 13). Na tem dvorišču je bila nekoč tudi usnjarna. (Ustni vir 6)

Slika 12: Jeklova kovačija v Vojniku. Pred vhodom je bila tudi lesena uta, kjer so podkovali konje.

Slika 13: Doklerjeva kovačija je bila na dvorišču stanovanjske hiše

V.2. ARCLIN

Omenjajo se tri kovačnice:

a) Potočnikova kovačija

V njej je kovaško obrt opravljal Ivan Potočnik. Kovaška delavnica je bila v prostoru današnje kuhinje. Kovaško obrt je opravljal do leta 1958, ko je obrt opustil. Opremo kovačnice je prodal v Dobrno (slika 14). Potočnik je hišo prodal družini Kožuh. (Ustni vir 8).

b) Štigličeva kovačija

Tedanji kovač je imel kovačijo pri današnjem obrtniku Flisu. Kovača Štiglica je nasledil Viktor Dokler, doma iz Vizor, ki pa se je kasneje preselil v Vojnik, ker je moral izprazniti obrtno delavnico.

c) Kračunova kovačija

Na Spodnjem Arclinu je imel kovačijo Alojz Kračun, ki se je preselil iz Rov. Po njegovi smrti so kovačijo prodali. V stanovanjski hiši je še ohranjen prostor kovaške delavnice s kovaškim ognjiščem.

Slika 14: Potočnikova kovačija

V.3. JANKOVA

V Jankovi sta bili dve kovačiji:

a) Lužarjeva kovačija

Postavljena je bila leta 1920. Lastnik je bil Lužar Johan – Ivan, umrl 1952. leta. Stavba v velikosti 6x4 m je imela lesen obod in z opeko krito streho. V notranjosti je bilo kovaško ognjišče, kovaški meh v obliki hruške iz ovčjega usnja, dve nakovali, težki po 130 kg in ostalo kovaško orodje.

Po smrti Ivana Lužarja je delo nadaljeval sin Henrik, ki se je veščin naučil od očeta. Znan je bil daleč naokoli. Ker je bilo v okoliških krajih več kovačnic, je koval tudi po domačijah. S posodobitvijo orodij in strojev je kovaštvo počasi zamiralo in tako je tudi kovačnica propadala, saj ni bilo več povpraševanja po kovaških storitvah. Kovačnica je še nekaj časa stala, potem pa so jo leta 1987 podrli. Nekaj orodij se še hrani kot spomin na kovačijo. (Ustni vir 4)

b) Štučekova kovačija

Kot zadnji kovač je delal Karel Lipovšek do okrog leta 1970. Kovačnica je v preteklosti pogorela, zato so postavili novo. Ko je Karel prenehal z delom, je niso več obnavljali. Leseno stavbo so kasneje odstranili. (Ustni vir 3)

V.4. MALE DOLE

V Malih Dolah sta bila dva kovača:

a) Vrbičeva kovačija

Na Dobnikovi kmetiji je kovaška dela opravljal Ivan Vrbič. Lesena stavba, v kateri je bila kovaška delavnica je še ohranjena. (Ustni vir 3)

b) Krofličeva kovačija

Drugi kovač je bil Boltežar Kroflič, ki je imel kovačijo na kmetiji zgornjih Dobnikov. Zapuščena hiša, v kateri je živel kovač, še stoji, kovačnico pa so pred leti podrli.

Objekt je stal pri današnji Prekorškovi kleti. Popravljal je razna kmečka orodja in stroje. (Ustni vir 3)

V.5. ROVE

a) Kračunova kovačija

V Rovah je imel kovačijo Alojz Kračun. Po poplavi leta 1954, ki je odnesla kovačijo se je preselil na Spodnji Arclin. (Ustni vir 3)

V.6. ČREŠNOVAC

a) Blazinškova kovačija

V Črešnovcu je za domače potrebe koval Franc Blazinšek. V še ohranjeni kovačnici so popravljali kmetijsko orodje, vozove, pluge in drugo orodje za potrebe okoliških kmetij. Kovačnica je enoprostorska stavba, v kateri je še ohranjeno ognjišče, nakovalo, vrtalni stroj in drugo kovaško orodje (slika 15,16). Po okoliških vaseh je opravljal kovaška dela tudi Viktor Šibanc. (Ustni vir 7)

V.7. BEZOVICA

a) Pušjek - Kramerškova kovačija

V Bezovici stanuje še živeči kovač Janez Krameršek.

Slika 15: Blazinškova kovačija v Čresnovcu

Slika 16: Notranjost Blazinškove delavnice z orodjem

V.8. NOVA CERKEV

V Novi Cerkvi se omenjajo tri kovačije:

a) Štimulakova kovačija

Poleg cerkve v Novi Cerkvi je imel kovaško delavnico Friderik Štimulak. Bil je podkovni kovač. (Ustni vir 1)

b) Strmškova kovačija

Na meji med Polžami in Razdeljem se omenja še Strmškova kovačija. (Ustni vir 1)

c) Sorževa ~ Samčeva kovačija

Soržev mlin s kovačnico je v srednjem veku pripadal polžanskemu benificiju, bivši manjši gosposčini. Leta 1774 je Jožef Jakomini kupil tudi starodavno kovačnico, ki je pripadala polžanski gosposčini. Stara je približno 300 let. Ko je dekan Jakomini leta 1841 prodal kovačnico Steinhoferju, se je ta zase in potomce obvezal, da bo za župnišče in benificij Polže opravljal vsa kovaška, hišna, mlinska in vozna dela brezplačno. Steinhoferju so kot lastniki sledili domači Slovenci. Leta 1865 sta del posesti z mlinom in s kovačnico kupila Franc in Ana Pouh iz Hrenove. Po letu 1890 na domačiji zagospodari družina Samec.

Jurij Samec je dal kovačijo s stanovanjsko hišo in vso opremo kovačnice v najem. V začetku stoletja jo je imel v najemu kovač Anton Novak, ki se je kasneje preselil v izpraznjeno kovačijo v Socki.

Franc Naglič starejši iz Slovenske Bistrice (sl. 19) je izvedel za izpraznjeno kovačijo v Polžah. Leta 1924 se je z družino preselil v Polže in vzel v najem kovačnico s stanovanjsko hišo. Z Jurijem Samcem sta naredila najemno pogodbo. Pogodba je vsebovala plačilo v denarju in opravljanje vseh kovaških del za potrebe mlina in žage.

Kovač Franc Naglič je bil priznan mojster. Rodil se je v Zlakovi pri Žrečah leta 1890. Kovaške obrti se je izučil na kovačiji Ošlak, ki je danes spremenjena v muzej.

V Sorževi kovačnici je izdeloval predvsem motike, lopate, rovnice, krivlje, sekire, krampe, cepine in drugo kmečko orodje. Svoje izdelke je

opremljal z znakom F. N., ki jih še najdemo med ljudmi. Vso orodje so izdelovali pod vodnim kladivom. Svoje izdelke je prodajal v kovačnici, na sejnih, kmetijsko orodje pa je pri njem naročala tudi trgovina Zotl.

Kovačnica je bila lesena stavba. Imela je dve kovaški ognjišči in dva zidana dimnika. Vodno kladivo – repač, kovaški meh in brusni kamen so poganjala tri vodna vodna kolesa.

Franc Naglič starejši je bil inštruktor izpitne komisije za orodne kovače. Pri njem so se izučili mnogi kasnejši mojstri, kot so: Jožef Vinter iz Kaplje, Alojz Kračun iz Črešnjic, Albin Lancner iz Laškega in njegov sin Franc Naglič mlajši. Kovaško dejavnost je opravljal do leta 1955.

Po očetovi smrti leta 1956 je kovačnico prevzel njegov sin Franc Naglič mlajši (sl. 20), ki je z obrtjo prenehal leta 1962. Kot glavni razlog opustitve obrti je bila huda konkurenca industrijsko izdelanih kovanih izdelkov.

Sama stavba je bila močno dotrajana, zato so se odločili, da jo odstranijo. Oprema kovačnice je bila popisana, podatki in vsa dokumentacija pa so shranjeni v Tehničnem muzeju v Bistri pri Vrhniki. Uporabno gradivo so uporabili za gradnjo »Sorževega jezu« leta 1962. (Ustni vir 1 in 2)

V.9. LEMBERG

a) Marinškova kovačija

Pred Lembergom je ob potoku Dobrnica stala kovačija, katere lastnik je bil Karel Marinšek. Koval je različna orodja in opravljal popravila. Kovačija je imela kladivo na vodni pogon. Po njegovi smrti so kovaško obrt opustili, kovačijo pa odstranili. (Ustni vir 1)

Slika 17: Sorževa kovačija
(objekt v ozadju)

Slika 18: Pogonska kolesa za
kladivo, meh in kamen

Slika 19: Franc Naglič
(najemnik Sorževe kovačije)

Slika 20: Franc Naglič ml.

Slika 21: Lastnik kovačije -
Oton Samec starejši

Slika 22: Sorževa kovačija

V.10. SOCKA

a) Lednik - Šeškova kovačija

V sami Socki je bila kovačija na mestu današnjega kovaštva Šeško. V stari kovačnici je bilo eno ognjišče, vodno kladivo in kovaški meh. V kovačnici so izdelovali ročna orodja: sekače, kladiva, sekire, motike, grablje, lopate, vile, krampe in zavorne elemente za kmetijsko mehanizacijo. Izdelke so prodajali po celi Sloveniji, bivši Jugoslaviji in Nemčiji. Železo in kovaški premog so nabavljali v Kovinotehni, oglje pa pri oglarjih v okolici Šentjurja. V kovačnici je delal en mojster in trije vajenci (Švab Franci in Štimulak Jože). Pred drugo svetovno vojno je tu delal kovač Anton Novak, ki je pred tem imel Sorževo kovačnico v Polžah. Za njim je kovačnico prevzel gospod Lednik. (Ustni vir 9)

b) Vrečkova kovačija

Na območju Selc je kovaška dela opravljal Ivan Vrečko do okoli leta 1950. Kovačnica z dvema prostoroma je še ohranjena. V prvem je bila kovaška delavnica v drugem pa stanovanje. Ohranjeno je še ognjišče in kovaški meh. Ivana je nasledil Vincenc Operčkal, ki je kovaška dela opravljal približno do leta 1960. (Ustni vir 5)

Slika 23: Vrečkova kovačija v Selcah

V.11. FRANKOLOVO

Na frankolovskem potoku se omenja kovačnica Spodnjega in Zgornjega Jereba. Od izvira tople vode navzgor sta si sledili Kitekova in Alekševa kovačnica. Ob Belem potoku pa se omenja Gregačeva kovačija. (Zgodovina obrti v Celju in SV Sloveniji, str. 126)

VI. ZAKLJUČEK

Ob zaključku raziskovalne naloge bi radi poudarili naslednje. Zgodovina kovaštva je na našem področju zelo bogata. Pisnih virov je zelo malo. V literaturi so le splošni podatki. Večino podatkov, ki se nanašajo na naše področje, smo dobili s terenskim delom. Marsikje se ljudje ne spomnijo več veliko. Ker je to zamudno delo, nismo obdelali vseh kovačnic, ampak smo jih samo navedli.

Veseli nas, da smo pri raziskovalnem delu srečali ljudi, ki se še zanimajo za kovaštvo. Posredovali so nam ustne informacije in slikovno gradivo, ki ga objavljamo v raziskovalni nalogi. Zbrali smo tudi nekaj kovaških izdelkov, ki jih ljudje še hranijo in pričajo o izredni spretnosti nekdanjih kovačev. Zbrana orodja in izdelke smo predstavili na razstavi. Bilo bi lepo, če bi pred propadom rešili vsaj nekaj teh izdelkov, če že kovaških delavnic ni bilo mogoče.

VII. VIRI IN LITERATURA:

1. Janez Bogataj: Domači obrti na Slovenskem, Ljubljana; Državna založba 1989.
2. Enciklopedija Slovenije; zvezek 5, Ljubljana: Mladinska knjiga 1991.
3. Janko Orožen: Zgodovina obrti v Celju SV Sloveniji, Poslovno združevanje »Agnes« Celje.
4. Duša Krnel – Umek in Zmago Šimek: Kruh in politika; poglavja iz etnologije Vitanjc, Ljubljana: Partizanska knjiga 1987.
5. Ustni vir 1: g. Franc Naglič, Polže 17, Nova Cerkev
6. Ustni vir 2: g. Oton Samec, Polže Nova Cerkev
7. Ustni vir 3: g. Anton Lipovšek, Jankova 12, Vojnik
8. Ustni vir 4: g. Ivan Lužar, Jankova 13, Vojnik
9. Ustni vir 5: ga. Ana Brodej, Selce 11, Socka
10. Ustni vir 6: ga. Kresnik Anica, Celjska cesta 14, Vojnik
11. Ustni vir 7: ga. Štefka Blazinšek, Črešnovec 3, Vojnik
12. Ustni vir 8: ga. Amalija Kožuh, Arclin 76, Škofja vas
13. Ustni vir 9: ga. Mira Šeško in g. Jože Šeško, Socka 33

VII. SEZNAM SLIK

- Slika 1: Značilni kovaški izdelki: g. Franc Naglič, Polže
Slika 2: Kovaški polizdelki sekire in motike: Franc Naglič, Polže
Slika 3: Učno spričevalo, Enciklopedija Slovenije, zvezek 5, str. 341
Slika 4: Slika kovaškega kladiiva na vodni pogon, Trstenik pri Mirni na Dolenjskem, Janez Bogataj: Domače obrti na Slovenskem, str. 116
Slika 5: Kovaško kladiivo v Sorževi kovačnici:
Slika 6: Kovaško ognjišče
Slika 7: Kovaški nakovali (»ampusa«)
Slika 8: Kovaški meh hruškaste oblike
Slika 9: Kovaški meh valjaste oblike
Slika 10: Kovaška orodja
Slika 11: Brusni kamen
Slika 12: Jeklova ovačija v Vojniku
Slika 13: Doklerjeva kovačija
Slika 14: Potočnikova kovačija
Slika 15: Blazinskova kovačija v Čresnovcu
Slika 16: Notranjost Blazinškove kovačije z orodjem
Slika 17: Sorževa kovačija,
Slika 18: Pogonska kolesa za kladiivo, meh in kamen
Slika 19: Franc Naglič (najemnik Sorževe kovačije),
Slika 20: Franc Naglič ml. (najemnik Sorževe kovačije)
Slika 21: Lastnik kovačije - Oton Samec starejši
Slika 22: Sorževa kovačija
Slika 23: Vrečkova kovačija v Selcah

Stare fotografije so nam posredovali g. Franc Naglič, g. Samec in ga. Amalija Kožuh. Ostale fotografije smo na terenu posneli sami.